

Оригинални
научни рад

Анђела Д. Кељановић¹
Јелена Љ. Минић
Јелена И. Давидовић Ракић

Универзитет у Приштини – Косовска Митровица,
Филозофски факултет, Косовска Митровица, Србија

Глас ученика о настави у време пандемије – „Рећи ћу ти шта те очекује”²

Резиме: Циљ рада био је да се идентификују теме које су присутне у ученичким наративима у вези са измењеним начином школовања за време пандемије вируса корона на узорку од 100 ученика петог разреда основних школа у Рејудлици Србији (60 девојчица и 40 дечака). Примењена методологија подразумевала је прикупљање података у виду наратива кроз жанр писма. Ученици су се бавили темом која се односила на њихове прејоруче вршњацима у другој држави у смислу очекивања од онлајн-наставе: дешавања, припреме, размисљања и понашања која су у вези са измењеним условима школовања. Квалитаивном анализом одговора ученика о настави у време пандемије издвојиле су се две централне теме: доживљај промена у образовању (петти разред, учење, организација наставе) и савети за поштовање епидемиолошких мера (нов распоред, краћи часови, ношење маске, физичка дистанца, дезинфекција, поштовање правила, наставници, нови предмети, оцене, контролни задаци и учење). Ученици су исказали висок ниво поштовања епидемиолошких мера и осећај одговорности за здравље других људи, што је у складу са досадашњим истраживањима. Добијени налази нам могу пружити корисне информације у вези са организацијом наставе у измењеним околностима, уз неминовно уважавање гласа ученика.

Кључне речи: глас ученика, пандемија, настава, квалитативна истраживања

¹ andjela.keljanovic@pr.ac.rs

 <https://orcid.org/0000-0002-0562-394X>

² Ово истраживање је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184); рад изложен у виду усменог саопштења под називом „Ова школска година је много другачија” – Тематска анализа наратива ученика 5. разреда основних школа у Србији током пандемије Covid-19 на међународној научној конференцији *Образовање у време пандемије Covid-19: искуства и поуке*, одржаној 1–3. јуна 2023. године, на Учитељском факултету Универзитета у Београду.

Copyright © 2024 by the publisher Faculty of Education, University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Увод

Ефекти ванредног стања и пандемије вируса корона изазивају велико интересовање истраживача широм света у различитим областима. Пандемија вируса корона изазвала је бројне промене у оквиру образовног процеса на различитим нивоима обухватајући све његове актере, понајвише ученике. Измењени су начини на који се учи и подучава, уведени су нови канали комуникације (као што је употреба различитих апликација), промењени су начини сарадње унутар образовног система (Braslauskienė et al., 2022), измењени су односи, улоге и школске активности (Vanderhout et al., 2020). Образовни процес током пандемије, а нарочито предности и недостаци онлајн-наставе, постали су предмет интересовања научне и стручне јавности и код нас (Stjepanović, 2020; Stojanović, 2020). Испитивали су се ефекти онлајн-наставе на ученике и наставнике, као и њени утицаји на квалитет знања на различитим нивоима школовања (Arsenijević i sar., 2021), код различитих актера, укључујући и наставнике (Rajović i sar., 2021). Налази истраживања су указали да су на успешност онлајн-наставе утицали различити фактори (техничка подршка и познавање платформи, тј. апликација које су коришћене, физичко и психичко стање ученика и наставника, затим контекстуалне, тј. социјалне околности у којима се онлајн-настава пратила, али и увећани стрес и различита емотивна стања свих актера образовног процеса), међу којима су се издвојили технички проблеми као лоша страна овог облика организовања наставе (Đorđević i sar., 2020).

Истраживачи из различитих земаља проучавали су ефекте пандемије на образовни процес (Reimers, 2022) како би добијени налази помогли да онлајн-настава и учење буду адекватнији и ефикаснији (Aucejo et al., 2020; Fauzi & Sastra Khusuma, 2020). У неким истраживањима испитивао се утицај пандемије на ментално здравље и добробит деце и младих (Bogdanović,

2021; Grujičić i sar., 2020; Kovačević i sar., 2022; Ljubomirović i Popović, 2021; Mrvaljević, 2021; Pečjak & Pirc, 2022). Тако су у одређеним испитивањима у Републици Србији испитаници указали на то да постоје забринутост и страх за сопствено здравље (Komlenić i Keljanović, 2021), осећај угрожености и бројни страхови (Stojanović i Vukov, 2020), али и озбиљан губитак рутине и социјалних интеракција са вршњацима (Prodović Milojković, 2021). Када су у питању психолошки ефекти пандемије на децу, истраживање које су спровели Б. Стојановић и Т. Вуков (Stojanović i Vukov, 2020) указује да преовлађују анксиозност и смањена способност за управљање стресом.

Резултати различитих истраживања показали су и да је образовни процес током пандемије у Републици Србији био праћен бројним изазовима (Mičić i sar., 2021; Kuzmanović, 2022). Ауторка Мићић и сарадници (Mičić i sar., 2021) наводе проблеме у настави, специфичну динамику и знатно измењене околности свакодневног живота и рада. Како наводи ауторка Кузмановић (Kuzmanović, 2022), изазови образовног процеса током пандемије у Републици Србији били су технички и организациони, педагошки и психолошки, али и здравствени и они етичке природе.

Настава у школама у Србији, током школске 2020/21. године, била је организована на више начина: искључиво онлајн, односно на даљину, а већи део школске године по комбинованом моделу: један дан код куће, један у школи (у већини основних школа) или једну седмицу код куће, једну у школи (у већини средњих школа) (Kuzmanović, 2022). У настојању да разумемо како ученици доживљавају промене детерминисане измењеним условима школовања (онлајн-настава у условима пандемије), испитивали смо искуства ученика петог разреда основне школе кроз писање писама вршњацима из друге земље, јер је сам почетак новог циклуса обра-

зовања обележен измењеним моделом. Укључили смо глас ученика, као главних актера образовног процеса, јер је партиципативност ученика важан извор информација који може помоћи да наставни процес буде адекватнији и ефикаснији. Партиципативност ученика и подстицање да изразе своје мишљење о образовном процесу и његовим актерима веома су важни (Gomez-Arizaga et al., 2016), јер се постиже већа инклузивност ученика и омогућава њихово учествовање у доношењу образовних одлука (Cook Sather, 2006; Mitra, 2018). Уважавање гласа ученика нарочито добија на важности у измењеним условима школовања узрокованим пандемијом и преласком на онлајн-наставу (Conner et al., 2022), који унесе много новина и непознаница, укључујући не само ток наставног процеса већ и његов исход.

У теорији „глас ученика” (енг. *student voice*) истиче се значај консултовања с учеником о учењу како би се повећао ниво постигнућа, разумеле њихове вредности, али и добиле корисне повратне информације које могу допринети подизању стандарда образовања у целини (Robinson & Taylor, 2007). Имајући у виду да ученици активно учествују у структурисању свог живота и искуства, важно је испитивати и њихово виђење наставе (Kovács Cerović i sar., 2022). У том контексту глас ученика је важан, јер нам пружа увиде, као и начине решавања тешкоћа из угла ученика (Conner, 2022).

Методологија истраживања

Рад је део ширег истраживања које је спроведено како би се испитали доживљаји ученика, наставника, родитеља и студената у вези са онлајн и комбинованом наставом у Републици Србији током пандемије изазване вирусом корона. Циљ наведеног ширег истраживања био је да се испитају предности и недостаци измењеног начина школовања из угла ученика, и то кроз анализирање њихових наратива. Добијени резулта-

ти у оквиру ширег истраживања објављени су у радовима ауторке Мићић и сарадника (Mičić i sar., 2020a; 2020b), ауторке Врачар и сарадника (Vračar i sar., 2020), ауторке Ковач Церовић и сарадника (Kovač i sar., 2022), као и у радовима ауторке Минић и сарадника (Minić i sar., 2023a; 2023b) и ауторке Кељановић и сарадника (Keljanović i sar., 2023).

Циљ рада био је да се идентификују теме које су присутне у ученичким наративима у вези са измењеним начином школовања за време пандемије вируса корона, и то кроз писање писама вршњацима из друге земље у којој настава тек почиње да се одвија по онлајн-моделу. У раду смо настојали да идентификујемо теме које су присутне у ученичким наративима у вези са измењеним начином школовања (онлајн-настава у условима пандемије) на узорку од 100 ученика петог разреда основних школа у Републици Србији (60 девојчица и 40 дечака).

Циљ рада био је да се добију информације од ученика о доживљају школовања у измењеним условима. Подаци су прикупљени у облику наратива, методологијом ауторки Даиуте и Ковач-Церовић (Daiute i Kovács Cerović, 2017; 2020), уз коришћење тематске анализе одговора ученика. Примењена методологија подразумевала је прикупљање података у виду наратива, и то кроз жанр писма. Писање писама је значајно, јер информише наставнике о искуствима својих ученика, али уједно промовише позитивно физичко и психичко здравље ученика (McGeehin Heilferty et al., 2021). Такође писање писама је облик самозражавања, које може бити значајно средство за снажање у различитим кризним периодима (Clark et al., 2020). Ученици су се бавили темом која се односила на њихове препоруке вршњацима у другој држави у вези са очекивањима од онлајн-наставе, догађајима, припремама, размишљањима и понашањем који су у вези са измењеним условима школовања. Ученици обухваћени овим истраживањем нису писали писма

вршњацима из Републике Србије јер је настава у школама у Србији током школске 2020/21. године (када је истраживање и спроведено) била организована на више начина (искључиво онлајн, већи део школске године по комбинованом моделу: један дан код куће, један у школи или једну седмицу код куће, једну у школи) (Kuzmanović, 2022) и ученици су се до тада већ упознали са измењеним условима школовања за време пандемије вируса корона.

Ученицима је дата следећа инструкција: *Молимо те, замисли да пишеш писмо свом вршњаку из друге земље, којем школска година тек треба да почне и одвијаће се овако како се теби сада одвија. Највише шта да очекује, шта ће се догодити, на шта да се спреми, о чему да мисли, како да се понаша.*

Наративи су прикупљени током првог полугодишта 2020. године од 100 ученика петог разреда основних школа у Републици Србији (60 девојчица и 40 дечака).³ Употреба наратива ученика у истраживањима је важна, јер нам пружа могућност да разумемо њихова искуства (Kovács Cerović i sar., 2022), дајући нам важне увиде (Daiute i sar., 2020). У време прикупљања података настава у школама у Републици Србији (школска 2020/21. година) била је организована на више начина: искључиво онлајн (настава на даљину), већи део школске године по комбинованом моделу (који је подразумевао, у већини основних школа, наставу која се одвијала један дан код куће, један дан у школи) или једну седмицу код куће, једну у школи (у већини средњих школа) (Kuzmanović, 2022).

Феномени којима се бавимо у раду релативно су нови и захтевају дубље разумевање и додатна објашњења. Отуда смо се определили за тематску анализу, јер је она корисна за обраду података квалитативног истраживања (Braun & Clarke, 2006).

Кодирање је извршено путем софтвера MAXQDA 2022.⁴ Притом, кодови представљају карактеристичан садржај који се односи на важне елементе података или информација, које се могу проценити на смислен начин и повезати са феноменом.

Резултати истраживања и дискусија

Обрада добијених података у овом истраживању подразумевала је више фаза. У првој фази су истраживачи читали цео скуп одговора (наратива) ученика неколико пута, разматрајући одговоре које су ученици давали. Приликом сваког читања прављене су белешке (идеје за кодирање), које су у следећој фази помогле да се формирају категорије према којима су груписани одговори. Одлучено је да се приликом обележавања одговора (маркирања) означава шири контекст како значење не би било измењено. Након читања писама које су ученици петог разреда основних школа писали својим вршњацима, издвојени су кодови на основу учесталости понављања одређених сегмената. Писма су подељена према позитивној и негативној валенци садржане поруке коју шаљу (на пример: *Треба да очекује одличну наставу, да се спреми да тражи онлајн-наставу и да размишља о томе како ће ова школска година бити сувер и да се понаша као што се понашао/ла у прошлој години, а можда и боље. / Ово је заморно и ми смо слуђени, не знам више шта да тражим – ТВ или Гул*). Од укупног броја ученичких наратива 28 одговора имало је негативну валенцу (*слуђени, најорно, теже, компликовано* су неки од описа које су ученици употребљавали како би представили школовање у тренутку истраживања), док је 15 одговора указивало на позитивне стране оваквог начина школовања (*углавном је занимљиво, навићи ћеш се, свиђаће ти се*).

³ Podatke ustupila Kovács Cerović T.

⁴ Serial number: MQPO20-EFtXwK-b6Pjcx-3OWKhM-WkHFJB

У одговорима ученика уочено је неколико образаца писања. Један од образаца писања био је да ученици пишу само о искуству преласка са разредне на предметну наставу услед промена које постоје између четвртог и петог разреда (11 одговора), да пишу само о тренутном начину школовања који је био актуелан током пандемије (13 одговора), да пишу о актуелним заштитним мерама (најчешће обавезном ношењу маски) (15 одговора) или да комбинују сва три обрасца у један, што је било карактеристично за опширније одговоре које су давали поједини ученици (13 одговора). У одређеним писмима уочени су одговори који проистичу из главног питања, односно шта да очекују, како да се понашају, на шта да се спреме, о чему да мисле (на пример: *очекуј мање дружења, спреми се да носиш маску, мисли о томе да ће све једнога дана йроћи, йонашај се йо йравилима* и слично). Оно о чему су ученици највише писали односило се на мере здравствене заштите, конкретно на ношење маски (36 одговора), затим на нов начин организације наставе који је био карактеристичан у време пандемије (26 одговора), док је 14 одговора било везано за наставнике и прелазак у пети разред.

У другој фази генерисани су почетни кодови. Приликом анализе кодирање је вођено по-

дацима и кодиран је садржај целог скупа података (свака ставка/одговор испитаника је кодиран). Кодирање је извршено тако што су различитим бојама обележавани кодови, за описе расположења коришћени су смајлићи, за додатна појашњења коришћене су белешке. Након тога су додељени вербални описи кодовима. Почетни (иницијални) кодови били су: нов распоред, краћи часови, ношење маски, држање растојања, дезинфекција, поштовање правила, наставници, нови предмети, оцене, контролни задаци и учење (иницијални кодови приказани су у Табели 1). Уз изводе података задржани су и околни подаци, где се то сматрало неопходним, како би се очувао контекст. Неки изводи података кодиран су у више различитих тема у које се уклапају и означени су одговори који одступају од теме и нису релевантни.

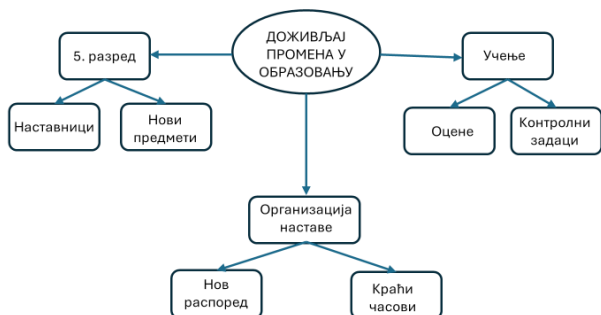
Кад се завршило кодирање, у трећој фази смо размишљали о односу међу кодовима и груписању постојећих кодова у потенцијалне теме. Приликом прегледања издвојених кодова и кодираних података утврђено је да неки кодови могу формирати једну, свеобухватну тему. Том приликом коришћена је мапа ради лакшег визуелног представљања и груписања кодова у тему. Према Брауну и Кларку (Braun & Clarke, 2006), неки почетни кодови могу да формирају глав-

Табела 1. Генерисање иницијалних кодова.

Нов распоред	Промена начина организације наставе услед пандемије вируса корона.
Краћи часови	Часови у школи трају 30 минута, уместо 45 минута.
Ношење маски	Обавезно ношење маски за време трајања наставе.
Држање растојања	Физичка дистанца у учионици између ученика, ученици седе сами у клупи и треба да поштују дистанцу.
Дезинфекција	Дезинфиковање руку пре јела, дезинфекција приликом уласка у школу.
Поштовање правила	Правила понашања која су важила током трајања пандемије вируса корона.
Наставници	Упознавање са новим наставницима услед преласка са разредне на предметну наставу.
Нови предмети	Предмети који се уводе од петог разреда.
Оцене	Другачији начин испитивања и оцењивања
Контролни задаци и учење	Недовољно времена за учење током комбинованог модела наставе, недовољно времена за рад контролних задатака услед скраћених часова

не теме, док други формирају подтеме, а неки могу бити у овој фази одбачени. Сходно томе, издвојили смо две главне теме: *доживљај промена у образовању* и *савети за поштовање епидемиолошких мера*. Осим ових, главних тема, око којих се групишу блиске подтеме, издвојена је и тема са одговорима деце који нису били у складу са постављеним питањем, те се у даљим анализама нису разматрали (8 одговора). Главна тема, *доживљај промена у образовању*, састоји се од три подтеме: *5. разред* (која се односи на све промене са разредне на предметну наставу), *учење* (где су ученици у одговорима писали о оцењивању, контролним задацима, градиву) и *организација наставе* (наводећи све карактеристике актуелног модела наставе за време пандемије) (визуелни приказ дат је на Слици 1).

Слика 1. Доживљај промена у образовању.

У оквиру друге теме – *савети за поштовање епидемиолошких мера*, издвојене су следеће подтеме: *ношење маски*, *држање растојања*, *дезинфекција* и *поштовање правила* (визуелни приказ дат на Слици 2).

Слика 2. Савети за поштовање епидемиолошких мера.

У наредној фази поново су прочитани сви издвојени кодови за сваку од тема. Неке подтеме су обједињене у једну тему ради боље прегледности, те код прве главне теме остају три подтеме. Код друге теме сачуване су постојеће подтеме.

У петој фази смо дефинисали и именовали коначне теме које се издвајају у наративима ученика. Када је у питању прва тема, *доживљај промена у образовању*, ученици су нов облик наставе у писмима окарактерисали као другачији, чудан, забаван, занимљив, заморан, компликованији, тежи, збуњујући и необичан.

- Школа ће на почетку бити мало чудна, али после ћеш се навићи.
- Чека те једна збуњујућа школска година.
- Треба да очекује да ће ово бити јако другачије и неће бити исто као прошле године.

Уочено је да су се ученици у писмима трудили да детаљно објасне како је организована настава. Истицали су начин реализације уживо и онлајн-наставу, дужину часа, као и недовољно времена за обраду и припрему градива.

- Здраво, ја сам твоја пријатељица из Србије. Прошлу школску годину сам радила online. Знам да ће ти бити тешко, али мораш остати јака и поштовати све мере. Сада овај почетак школске године радим мешовитим радом наставе. Пар дана идем у школу, а пар дана радим online. Надам се да сам ти олакшала упознавање са новом школском годином!
- Подељени смо у две групе и кад група А иде у школу онда група Б ради од куће. На пример, сад једну недељу А група иде уторком и четвртком, а Б група иде по недељком, средом и петком, и тако наизменично сваке недеље. Један час траје 30 минута што је добро јер кад имам 6 часова останем до пола 6, а овако бих

остала до 7 у школи. Настава се брзо заврши и онда одем кући. Сутрадан ујутру гледам ТВ часове и наставници пошаљу на Google Classroom то што је друга група радила тај дан у школи. Онда урадим домаћи од јуче и тако... Овај начин је добар, али и компликован, али боље овако него да стално радим онлајн.

Као последицу комбинованог модела ученици истичу недостатак времена за учење услед преобимности градива које добијају на настави уживо, као и путем платформе за учење када нису у школи, с обзиром на то да различите групе не похађају наставу уживо и онлајн истим данима. Ученици даље наводе да имају много обавеза, да се градиво брзо нагомила уколико редовно не испуњавају школске обавезе, као и да им је потребна помоћ одраслих за додатна појашњења, која не стижу да добију на часу од наставника. Осим тога, ученици су писали и о честим тестовима и контролним задацима које добијају на непосредној настави, тј. настави уживо.

- Мора много времена да има, а нема га да би све постигао. Многе предмете не може сам да научи када није у школи и требаће му помоћ старијих. Оваква школа је јако тешка и надам се да неће дуго трајати.
- Сада часови краће трају и спреми се да све савладаш у кратком року.
- Очекује те много блиц контролних и доста више часова и обавеза.
- Треба да се спреми на то да на Гоогл учионици стално пристижу задужења.
- Драги Иване, пишем ти ово писмо како бих те упозорио шта те очекује у петом разреду. Желим да ти кажем да градиво много обимније него до четвртог разреда, и да би много било лакше када бих ишао сваки дан у школу и када би час трајао 45 минута. Овако је мало теже савладавати градиво јер ћеш ићи сваки

други дан у школу, а остатак ћеш учити од куће. Надам се да ћеш се снаћи као што се и ја сналазим уз помоћ родитеља.

Осим указивања на измењене околности организације наставе услед пандемије, неки ученици петог разреда осврнули су се и на прелазак са разредне на предметну наставу, пишући другарима о новим предметима, великом броју наставника и разредним старешинама.

- Драга вршњакињо, од данас имаш много наставника и више предмета. Стичеш нове предмете о којима ништа ниси знала.
- Спреми се! Пети разред је тежак док се упознаш са новим наставницима, са разредним старешином биће теже, док упамтиш имена, које све часове имаш, како распоред иде и све. Има наставника који су строги, смешни, који добро објашњавају и осталих наставника. Надам се да ће ти се допасти твоји нови наставници и твој разредни/разредна.

Пандемија, као и начин организације наставе, утицали су и на дружење. Ученици су у писмима истицали да су на настави уживо подељени у групе, да не виђају све своје другаре, али да су бар у присуству својих вршњака за разлику од онлајн и ТВ наставе, где су сами. Наводе и да у школи због здравствених мера седе сами у клупама, као и да најчешће не излазе на велике одморе, већ остају у учионици, чекајући наставнике на дођу.

- Спреми се на то да нећеш виђати већину својих другара.
- Седећеш сам у клупи, не смемо да се грлимо.
- Недостајаће ти право дружење.
- Догодиће ти се то да ако вас деле на групе можда нећеш бити са својим друговима, али ћеш се зближити са другом децом.

У оквиру друге теме, *савети за поштовање епидемиолошких мера*, ученици су, како је истакнуто и на почетку, у својим писмима као савет наводили обавезно ношење маски. У неким писмима описивали су само здравствене мере које су на снази и како их треба поштовати, док су опширнији одговори истицали мере здравственог понашања у комбинацији са другачијим начином организације наставе. Најчешће су писали о обавезном ношењу маски, али и о обавезној дезинфекцији руку, држању дистанце уз одређени распоред седења у учионици, понашању у одређеним ситуацијама у групи. Неки одговори су били уопштенији, те су наводили да је важно поштовати и придржавати се мера, без јасног прецизирања на које се облике здравственог понашања мисли. Такви одговори могу да указују на недовољно информација о самој ситуацији, као и на утицај медија. Осим препорука како се треба понашати да би се заштитили од вируса, ученици су извештавали и колико је тешко учити у измењеним околностима наводећи потешкоће које су директно узроковане поштовањем епидемиолошких мера, те пишу како је тешко проводити неколико часова под маском, како због просторне дистанце не могу да седе са својим друговима из разреда, како нису сви заједно у школи већ су подељени у групе.

- Драга моја другарице, ја знам да ће теби тек сада почети школска година и желим да ти дам неке савете у вези ове пандемије. Мораћеш да носиш маске у школи, једино ћеш смети да скинеш маску кад седиш у клупи и не разговараш ни са ким, држи барем 1,5 м раздаљине од осталих ученика, обавезно дезинфикуј руке пре уласка у школу и пре јела на великом одмору, труди се да излазиш на ваздух кад је велики одмор... Ово су основна безбедносна правила која мораш да поштујеш, а још њих ће ти рећи у школи разредни/разредна. Желим ти срећну нову школску годину!

- Треба да знаш како је непријатно шест часова дисати под маском. Недостајаће ти право дружење и то што не идеш сваки дан у школу. Стално мораш бити на одстојању и не смеш поделити своју ужину.
- При уласку у школу спремачице ти напрскају руке са алкохолом и прођете кроз дезобаријеру и у дворишту се не мора носити маска, а унутра може једино кад не причаш да скинеш, а кад причаш, онда мора да имаш маску на лицу преко уста и носа.
- Очекују инспекцију, тако да треба увек да носиш маску, иначе треба да се плати казна.
- Можеш да очекујеш да требају да се носе маске и да се стално перу руке.
- Очекуј да ћеш носити маску стално, бићеш у групи А или Б, седећеш сам, мисли о томе да ће све једног дана проћи.

Резултати истраживања указују да испитани ученици доживљају бројне промене (социјалне: подела одељења у групе, физичка дистанца, настава на даљину; промене у понашању: ношење маски, дезинфекција; организационе промене: дужина наставе, распоред наставе, начин учења и провере градива) у образовном процесу који се одвијао у знатно измењеним околностима узрокованим пандемијом. У добијеним налазима можемо приметити како се главне теме међусобно прожимају. Приметно је да ученици сматрају да држање дистанце утиче на њихово дружење, да седе сами у клупи, немају могућност за дружење за време одмора, као и да ограничен број људи у простору води подели разреда у две групе. Али у писмима показују изузетну зрелост кроз истицање важности поштовања епидемиолошких мера како би све поново било као и пре епидемије. Многим ученицима је било важно да детаљно опишу начин на који је настава била организована, а посебно је занимљиво што су уче-

ници о истој теми имали и позитиван и негативан доживљај, истичући предности и недостатке тренутне ситуације као и начина образовања. Заједничко свим испитаницима била је жеља да се настава буде као пре пандемије. Неким ученицима је нов начин рада био занимљив, другима чудан, а неким напоран и хаотичан. Одређеном броју ученика је недостајала могућност за дружење са вршњацима, неки ученици су се осврнули на немогућност учења због комбинованог модела наставе, док су се неки ученици фокусирали на прелазак из нижих у више разреде без осврта на актуелну ситуацију пандемије.

Добијени налази указују да постоје одређени изазови (технички, организациони, педагошки, психолошки, здравствени и етички) током онлајн и комбиноване наставе (онлајн и учионица), који су резултат и неких претходних истраживања (Kuzmanović, 2022; Minić i sar., 2023a; Minić i sar., 2023b). Ови налази крајње су очекивани, нарочито ако се узме у обзир да је школовање у време пандемије унело бројне промене у различите сфере живота људи широм света. Наведено, између осталог, потврђују резултати истраживања из различитих земаља (Paudel, 2021; Reimers, 2022), укључујући и истраживања из наше земље и региона (Krstić i sar., 2021). У истраживањима ауторке Минић и сарадника (Minić i sar., 2023a; 2023b) наводе се неки од изазова организације наставе за време пандемије, као што су недостатак директног контакта, неусклађеност онлајн и директне наставе, недовољно познавање дигиталних вештина, превисоки захтеви наставника, хаотична атмосфера током онлајн-наставе, теже разумевање градива услед недовољно времена на часу за објашњење, лошији квалитет наставе.

Резултати овог истраживања указују да испитани ученици показују висок ниво поштовања епидемиолошких мера, као и да имају изражен осећај одговорности за здравље других људи и својих вршњака. Добијени налази су у

складу са досадашњим истраживањима. Наиме, у истраживању ауторки Комленић и Кељановић (Komlenić i Keļjanović, 2021) закључује се да међу испитаницима постоје забринутост и страх за сопствено здравље. Такође, још једно истраживање у Републици Србији указује да преовладава анксиозност код деце, као и осећај угрожености, праћен бројним страховима (Stojanović i Vukov, 2020).

Имајући у виду наведено, можемо разумети и бројне савете за поштовање епидемиолошких мера (као што је препорука да се држи физичка дистанца, носе маске и дезинфикују руке), које испитаници у овом истраживању наводе својим вршњацима у другим државама.

Закључак

Приказаним истраживањем настојали смо да добијемо и неке смернице за наставак проучавања ове проблематике, али и за предузимање адекватних превентивних и/или интервентних мера за што ефикасније организовање наставе. Такође, приказани резултати могу бити корисни за креаторе образовних политика, нарочито у побољшању онлајн-наставе и у неким будућим измењеним околностима које потенцијално могу да се догоде. Уочавањем и разумевањем ефеката наставе у време пандемије на образовни процес могу се предузети одређене превентивне мере и за нека будућа ванредна стања. Добијени налази могу помоћи да се боље разумеју промене у образовном процесу током пандемије, с акцентом на предности, како би се оне даље јачале. Идентификација предности може нам помоћи да наставимо са применом оних сегмената онлајн-наставе који су се издвојили као значајни за напредовање ученика у образовном процесу. Такође, неопходно је у истраживањима трагати за недостацима измењеног начина школовања како би се они ублажили или елиминисали ради ефикасније и адекватније наставе

(Sternadel, 2021). Налази добијени у оквиру ширег истраживања ове проблематике (Мићić и сар., 2020а; 2020б; Враћар и сар., 2020; Kovács-Cerović, 2022; Minić и сар., 2023а; 2023б; Keljanović и сар., 2023) указују да је важно истраживати измењене услове школовања из угла ученика, јер је приликом доношења закључака и предузимања мера битно уважити глас ученика као главних актера образовног процеса. Најзначајни налази добијени овим истраживањем су да доживљај наставе никако не можемо једнозначно посматрати, те организација наставе у измењеним околностима сугерише потребу за додатним проучавањем проблема, како би се изучили чиниоци који доприносе позитивном, односно негативном доживљају наставе у измењеним околностима, нарочито из угла ученика. У прилог томе нам говоре и наративи ученика који су указивали на промене узроковане пандемијом, насупрот одговора који су се тицали преласка из нижих у више разреде. Одговори ученика указују да је и приликом измењених околности организације наставе важно имати на уму индивидуални приступ ученику, узевши у обзир мотивисаност ученика за рад, дигиталне вештине, техничку опремљеност (доступност интернета, сопственог простора код куће, уређаја за праћење наставе).

Основне импликације добијених налаза су да је чак и у измењеним околностима рада важно обратити пажњу на индивидуалне разлике у доживљају наставе, као и добити увид у мишљење ученика, њихове жеље и потребе у образовном процесу. Ученици у оваквој форми одговора дају доста потпунију слику доживљаја наставе из свог угла него што би то могли кроз било који други формат. Оваква форма прикупљања наратива кроз писање писма пријатељу из друге државе пружа ученику прилику да без икаквих стега и могуће осуде изнесе своје мишљење. Иако морамо узети у обзир да образовни процес у другим државама не мора да буде идентичан оном у ком су се образовали ученици у овом истраживању, њихово мишљење и доживљај наставе у измењеним околностима могу бити корисни. Нека од ограничења спроведеног истраживања односе се на величину узорка, ограниченост одговора (немогућност да искажу нешто што им је такође било значајно током пандемије а није део постављеног питања) и недовољну мотивисаност за учешће у истраживању оваквог типа услед недовољне упућености у постојање квалитативних техника за прикупљање података. Наведене недостатке треба имати у виду приликом организовања и реализације квалитативног истраживања у неком будућем периоду.

Литература

- Arsenijević, J., Mađarev, M., Markov, Z., Šapić, R., i Planjanin Simić, K. (2021). *Kvalitet online nastave visokog obrazovanja u vreme pandemije Covid-19*. Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi.
- Aucejo, M. E., French, F. J, Ugalde Araya, M. P., & Zafar, B. (2020). The Impact of COVID-19 on student experiences and expectations: Evidence from a survey. *Journal of public economics*, 191, 104271. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104271>.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braslauskienė, R., Jacynė, R., Norvilienė, A., Ramanauskienė, S., & Strazdienė, N. (2022). Changes in the organization of the educational process during the Covid-19 pandemic period: analysis of pre-school teachers' experiences. *IJERI: International Journal of Educational Research and Innovation*, 17, 121–134. <https://doi.org/10.46661/ijeri.6475>

- Clark, Ch., & Picton, I. (2020). Children and young people's reading in 2020 before and during the COVID-19 lockdown. *National Literacy Trust research report*, 1–18.
- Conner, J. (2022). Educators' experiences with student voice: How teachers understand, solicit, and use student voice in their classrooms. *Teachers and Teaching*, 28(1), 12–25. <https://doi.org/10.1080/13540602.2021.2016689>
- Conner, J., Posner, M., & Nsowaa, B. (2022). The relationship between student voice and student engagement in urban high schools. *The Urban Review*, 54, 755–774. <https://doi.org/10.1007/s11256-022-00637-2>
- Cook Sather, A. (2006). Sound, presence, and power: „Student voice” in education research and reform. *Curriculum Inquiry*, 36(4), 359–390. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2006.00363.x>
- Daiute, C., & Kovač-Cerović, T. (2017). *Minority teachers: Roma in Serbia: Narrate education reform*. Institute of Psychology.
- Daiute, C., Kovács Cerović, T., Mičić, K., Sullu, B., & Vračar, S. (2020). Dynamic values negotiating geopolitical narratives across a migration system. *Qualitative Psychology*, 7, 367–383. <https://doi.org/10.1037/qup0000166>
- Đorđević, Đ., Pavlović, Z. i Vesić Pavlović, T. (2020). Mišljenja studenata o onlajn nastavi engleskog jezika – mogućnosti i ograničenja. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 50(4), 117–140. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP50-27881>
- Fauzi, I., & Sastra Khusuma, I. H. (2020). Teachers' Elementary School in Online Learning of COVID-19 Pandemic Conditions. *Jurnal Iqra': Kajian Ilmu Pendidikan*, 5(1), 58–70. <https://doi.org/10.25217/ji.v5i1.914>
- Gomez-Arizaga, M. P., Kadir Bahar, A., June Maker, C., Zimmerman, R., & Pease, R. (2016). How does science learning occur in the classroom? Students' perceptions of science instruction during the implementation of REAPS model. *Eurasia Journal of Mathematics, Science, & Technology Education*, 12(3), 431–455. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2016.1209a>
- Grujić, R., Bogdanović, J., Stupar, S., Maslak, J., & Pejović-Milovančević, M. (2020). COVID-19 pandemic: Impact on children and adolescents. *Psihijatrija danas*, 52(1–2), 99–111. <https://doi.org/10.5937/PsihDan2001099G>
- Keljanović, A., Minić, J., & Davidović Rakić, J. (2023). This school year is very different: Thematic analysis of the narratives of the 5th grade primary school pupils in Serbia during the COVID-19 Pandemic. In G. Stoković, J. Lukić & J. Stanivuković (Eds.). *International Scientific Conference: Education during COVID-19 pandemic: Experience and lessons learned. Book of Abstracts* (pp. 134–135). <https://reff.f.bg.ac.rs/bitstream/id/11195/Knjiga-sazetaka-2023.pdf>
- Kovács Cerović, T., Mičić, K., i Vračar, S. (2022). A leap to the digital era – What are lower and upper secondary school students' experiences of distance education during the COVID-19 pandemic in Serbia? *European Journal of Psychology of Education*, 37(3), 745–764. <https://doi.org/10.1007/s10212-021-00556-y>
- Komlenić, A., i Keljanović, A. (2021). Kada zdravlje nije samo u našim rukama: stav prema pandemiji Covid-19, prema radu na daljinu i učestalost simptoma poremećaja psiho-fizičkog zdravlja. *Knjiga rezimea* (str. 78–80). Simpozijum na naučnom skupu sa međunarodnim značajem *Savremeni trendovi u psihologiji*, 28–30. oktobar. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

- Kovačević, J., Jačova, Z., Ristovska, L., i Radovanović, V. (2022). Anksioznost, stress i depresija kod studenata u vreme pandemije COVID-19. *Book of Papers* (pp. 285–288). XXVIII Trendovi razvoja: Univerzitetско obrazovanje za privredu, 14–17. February.
- Kuzmanović, D. (2022). *Formalno obrazovanje u Srbiji tokom pandemije koronavirusa: nalazi istraživanja i preporuke*. Užički centar za prava deteta. <https://ucpd.rs/publikacije/>
- Krstić, M., Minić, J., Pavićević, M., i Todić Jakšić, T. (Ur. 2021). *Međunarodni tematski zbornik: Psihologija katastrofa, vanredno stanje i njihov efekat na zdravlje*. Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Ljubomirović, N., & Bogdanović, J. (2021). Challenges and difficulties in working with children in the field of mental health during a pandemic. *Socijalna politika*, 3, 56. <https://doi.org/11.22182/sp.32021.2>
- Minić J., Keljanović A., Vujnović S., & Kompirović, T. (2023a). „When I’m not at school” – fifth graders’ perspectives on the advantages and disadvantages of online instruction. *Journal of Educational Sciences*, XXIV, 1(47), 3–18. <https://doi.org/10.35923/JES.2023.1.01>
- Minić, J., Keljanović, A., Šoškić, R. (2023b). „I will give you some suggestions on how to improve learning during the pandemic” – A thematic analysis of the answers of 5th grade elementary school pupils. *Journal of the Institute for Educational Research*, 55 (2), 301–318. <https://doi.org/10.2298/ZIPI2302301M>
- Mitra, D. L. (2018). Student voice in secondary schools: The possibility for deeper change. *Journal of Educational Administration*, 56(5), 473–487. <https://doi.org/10.1108/JEA-01-2018-0007>
- Mrvaljević, S. (2021). Uticaj kovida-19 na svakodnevno ponašanje učenika mlađeg uzrasta: fizička aktivnost, sedentarno ponašanje i spavanje. *Vaspitanje i obrazovanje*, 46(3), 69–88.
- McGeehin Heilferty, C., Phillips, J. & Mathios, R. (2021). Letters from the pandemic: Nursing student narratives of change, challenges and thriving at the outset of COVID-19. *The Journal of Advanced Nursing*, 77(8), 3436–3445. <https://doi.org/10.1111/jan.14862>
- Paudel, P. (2021). Online Education: Benefits, Challenges and Strategies During and After COVID-19 in Higher Education. *International Journal on Studies in Education*, 3(2), 70–85.
- Pečjak, S., & Pirc, T. (2022). Teachers’ Perceived Competence in Meeting Students’ Emotional Needs during COVID-19. *Psychological Topics*, 31(2), Article 2.
- Prođović Milojković, B. (2021). Change of Cultural and Value Matrixes in the Pandemic Age. In Krstić, M., Minić, J. Pavićević, M., & Todić Jakšić, T. (Eds.) *Thematic Collection of Papers of International Significance: Psychology of disaster, state of emergency and their effects on health* (pp. 23–49). Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Popović, B. (2021). Uticaj COVID-19 pandemije na decu i adolescente sa posebnim fokusom na fizičku aktivnost i kvalitet života. U Z. Milić (ur.). *Kvalitet života u pandemijskim uslovima* (str. 33–45). 12. Međunarodna interdisciplinarna stručno-naučna konferencije *Horizonti 2021*. Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača i trenera.
- Rajović, R., Davidović Rakić, J., & Erdeš-Kavečan, Đ. (2021). Burnout and life satisfaction of teachers in the Republic of Slovenia during the crisis caused by the COVID-19 pandemic. In M. Krstić, J. Minić, M. Pavićević, & T. Todić Jakšić (Eds.), *Thematic collection of papers of international significance: Psychology of disaster, state of emergency and their effects on health* (pp. 331–357). University of Priština, Faculty of Philosophy.

- Reimers, F. M. (Ed.). (2022). *Primary and Secondary Education During Covid-19: Disruptions to Educational Opportunity During a Pandemic*. Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-81500-4>
- Robinson, C., & Taylor, C. (2007). Theorizing student voice: Values and perspectives. *Improving Schools*, 10(1), 5–17. <https://doi.org/10.1177/1365480207073702>
- Stepanović, S. (2020). Uticaj pandemije virusa korona na obrazovanje. *Nastava i vaspitanje*, 69(2), 183–196. <https://doi.org/10.5937/nasvas2002183S>
- Stojanović, D. (2020). Analiza realizacije učenja na daljinu u Srbiji za vreme pandemije virusa Covid 19. U P. Mitić, i D. Marjanović (ur.). *Black Swan in the World Economy 2020* (str. 121–140). Institut ekonomskih nauka.
- Stojanović, B., & Vukov, T. (2020). *Život mladih u Srbiji: Uticaj KOVID-19 pandemije*. Misija OEBS-a u Srbiji, Krovna organizacija mladih Srbije.
- Vanderhout, Sh. M., Birken, S. C., Wong, P., Kelleher, S., Weir, Sh., & Maguire, J. L. (2020). Family perspectives of COVID-19 research. *Research Involvement and Engagement*, 6, 69.
- Vračar, S., Mičić, K., Kovács Cerović, T., & Petrović, D. (2020). *Exploring the intercultural sensitivity of Serbian children in the context of inclusion of migrant children in the national school system*. In M. Tošić Radev, i A. Jovančević (Eds.). *Psychology in the world of science. Book of abstracts* (pp. 33). 16th International Conference Days of applied psychology 2020, September 25–26. University of Niš, Faculty of Philosophy.

Summary

The goal of the paper was to identify the topics present in students' narratives related to the changed way of schooling during the Corona virus pandemic on a sample of 100 students of the fifth grade of primary school in the Republic of Serbia (60 girls and 40 boys). The applied methodology involved the collection of data in the form of a narrative using the genre of letter writing. The students dealt with a topic related to their recommendations to their peers in another country in terms of expectations from online teaching: events, preparations, thinking, and behaviour related to the changed conditions in schools. The qualitative analysis of the students' answers about teaching during the pandemic revealed two central themes: the experience of the changes in education (fifth grade, learning, teaching organisation) and advice for observing epidemiological measures (new time-table, shorter classes, wearing masks, physical distance, disinfection, following the rules, teachers, new subjects, grades, tests, and learning). The students expressed a high level of compliance with epidemiological measures and a sense of responsibility for the health of other people, which is in line with previous research. The obtained findings can provide us with useful information regarding the organisation of classes in changed circumstances, with an inevitable consideration of students' opinions.

Keywords: the voice of students, pandemic, teaching, qualitative research